

भावि संविधानका बारेमा संविधानसभामा सहमति भएका र विवादित रहेका मूलभूत विषयहरू

पृष्ठभूमि

संविधान सभाको चार वर्षको कार्यकालमा संविधानका अन्तर्वस्तुका बारेमा औपचारिक अनौपचारिक तवरले घनिभूत र व्यापक छलफल र बहसहरू भए । त्यसरी भएका बहस छलफलबाट गरिएका निर्णयहरूबाट संविधानका धेरै विषयहरूमा सहमति भएका र थुप्रै कामहरू भएको पाइन्छ । तलका प्रकरणहरूमा संविधान सभाका विषयगत समितिहरू, पूर्ण सभा र संवैधानिक समितिबाट संविधानका विषयवस्तुहरूमा भएका सहमतिका कुराहरू र सहमति हुन बाँकी विवादित विषयहरू के के हुन् ? भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) सहमति भएका विषयवस्तुको विवरण

१. मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा

नागरिकताको विषय

- भावि नेपालमा प्रादेशिक पहिचान सहितको एकल सङ्घीय नागरिकताको व्यवस्था हुने, नागरिकताको प्राप्ति र समाप्ति सम्बन्धमा केन्द्रले कानून बनाएर नियमन गर्ने अधिकार हुने, वंशजको आधारमा नागरिकता प्राप्त हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- लैङ्गिक पहिचान सहितको आमाको नामबाट समेत नागरिकता प्रदान गरिने, प्रथा, परंपरा जस्तै वादी, भुमा र यौन हिंसाबाट जन्मिएका बाबुको पत्ता नलागेका बालबच्चाहरूलाई वंशजको आधारमा नागरिकता दिइने, राष्ट्रप्रमुख, सरकार प्रमुख, सुरक्षा अङ्गका प्रमुख जस्ता राज्यका महत्वपूर्ण पदमा नियुक्ति हुन वंशजको आधारमा नागरिकता प्राप्त गरेको हुनुपर्ने र सार्क क्षेत्र बाहेकका गैरआवासीय नेपालीलाई राजनीतिक अधिकार नहुने गरी दोहोरो नागरिकता प्रदान गर्न सकिने कुरामा सहमति भएको छ ।
- नागरिकता सम्बन्धमा उच्च स्तरीय राजनीतिक संयन्त्रले वंशजको नागरिकता प्राप्त गर्न आमा र बाबु नेपाली हुनुपर्ने, विदेशी महिलाले नेपाली पुरुषसँग विवाह गरेमा विदेशको नागरिकता त्याग्ने कारबाही चलाएपछि नेपाली अङ्गीकृत नागरिकता तत्काल प्राप्त गर्ने तर यदि नेपाली महिलाले विदेशीसँग विवाह गरे उनको पतिले नागरिकता पाउन १५ वर्ष कुनैपनि निर्णय गरे तापनि त्यसबारेमा विवाद कायमै रहेको पाइन्छ ।

मौलिक हक अधिकार

विभिन्न ३१ वटा शीर्षक अन्तर्गत मौलिक हकको व्यवस्था गरिएको छ । जसमा देहाय बमोजिमका नागरिक र राजनीतिक अधिकार, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार तथा विकास र सामुहिक अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा मान्यता दिइएको छ :-

- हरेक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुने र मृत्युदण्ड दिनेगरी कानून नबनाइने
- समानताको हक अन्तर्गत राज्यले र कानूनमा व्यक्तिहरूका बीच धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति, यौनिक अभिमुखीकरण, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था जस्ता कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगर्ने, लैङ्गिक आधारमा पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा कुनै भेदभाव नगरिने,

पुख्र्यौली सम्पत्तिमा विना लैङ्गिक भेदभाव सबै सन्तानको समान हक हुन]□ प्रत्याभूति गरिएका छ । साथसाथै आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएका महिला, दलित, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत समुदायका व्यक्तिहरूको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासका लागि विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था राखिएको छ ।

- विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, संघ संस्था र दल खोल्ने स्वतन्त्रता, आवतजावत र बसोबास गर्ने स्वतन्त्रता तथा पेशा रोजगार र व्यवसाय गर्न पाउने स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरिएको
- कुनैपनि आधारमा छुवाछुत तथा भेदभाव गर्न नपाइने गरेमा दण्ड गरिने भनी छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको हक प्रत्याभूत गरिएको
- विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट प्रकाशन, प्रसारण गर्न पूर्व प्रतिबन्ध नलगाइने, बन्द वा जफत वा दर्ता खारेज नगरिने गरी आम सञ्चारको हक प्रत्याभूति गरिएको

उल्लिखित हक अधिकारका अतिरिक्त अन्य हक अधिकारहरू:-

न्याय सम्बन्धी हक

- अपराधका पीडितको हक
- यातना विरुद्धको हक
- निवारक नजरबन्द विरुद्धको हक
- सम्पत्ति सम्बन्धी हक
- धार्मिक स्वतन्त्रताको हक
- सूचनाको हक
- गोपनीयताको हक
- शोषण विरुद्धको हक
- वातावरण सम्बन्धी हक
- शिक्षा सम्बन्धी हक
- भाषा तथा संस्कृति सम्बन्धी हक
- रोजगारी सम्बन्धी हक
- श्रम सम्बन्धी हक
- स्वास्थ्य सम्बन्धी हक
- खाद्य सम्बन्धी हक
- आवास सम्बन्धी हक
- महिला सम्बन्धी हक
- बालबालिका सम्बन्धी हक
- दलित समुदाय सम्बन्धी हक
- परिवार सम्बन्धी हक
- उपभोक्ताको हक
- जेष्ठ नागरिकको हक
- सामाजिक न्यायको हक
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी हक
- मौलिक हक कार्यान्वयनको लागि आवश्यक कानून दुई वर्ष भित्र बनाइने व्यवस्था गरिएको छ ।
- देशको भौगोलिक अखण्डताको रक्षा गर्ने, आफ्नो हकको उपभोग गर्दा अरुको अधिकारको सम्मान गर्नुपर्ने विषयलाई नागरिकले पालना गर्नुपर्ने कर्तव्यको रुपमा राखिएको छ ।

- विषयगत आधारमा निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरूको उल्लेख गरिएको छ ।
- राज्यको नीति कार्यान्वयनको लागि चालिएको कदम र प्राप्त उपलब्धि सहितको प्रतिवेदन सरकारले प्रत्येक वर्ष सङ्घीय व्यवस्थापिका समक्ष पेश गर्नुपर्ने थप व्यवस्था गरिएको छ ।
- नेपालको सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय स्वाधीनता र अखण्डता अक्षुण्ण राख्ने र मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण एवं संवर्द्धन गर्ने राज्यको दायित्व हुने नयाँ व्यवस्था प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. संवैधानिक समिति अन्तर्गतका विषयहरू

- प्रस्तावनामा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनताले संविधानसभा मार्फत संविधान निर्माण गरेको घोषणा, विगतका आन्दोलन, शहिदहरूको वलिदान र जनताको त्यागको स्मरण, विगतको पीडाको अन्त्य गर्ने घोषणा, समावेशी लोकतन्त्रका आधारभूत मान्यताको अवलम्बन गरी समाजवादको आधार निर्माण गर्ने र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्ने विषयलाई प्रस्तावनामा समावेश गरिएको छ । समग्रमा प्रस्तावना लेखनमा नवीनतम मान्यतालाई आत्मसात गरिएको छ ।
- समयकाल अनुसार संविधानमा सामयिक संशोधन गर्ने अधिकार केन्द्रको विधायिकालाई हुने तर प्रदेशलाई सरोकार पर्ने विषयमा संविधान संशोधन गर्दा प्रदेशको भूमिकालाई समेत स्वीकार गरिएको छ । जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता र गणतन्त्रात्मक व्यवस्था, विधिको शासन, आधारभूत मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता लगायतका विषयहरूलाई संविधानको आधारभूत संरचनाको रूपमा स्थापित गरिएको छ ।
- राजनीतिक दलको नियमित दर्ता र निर्वाचन प्रयोजनको लागि अलग-अलग दर्ताको व्यवस्था गरीनुका साथै राजनीतिक दल दर्ता गर्न वार्षिक लेखा परीक्षण प्रतिवेदनको समेत आवश्यकतापर्ने व्यवस्था गरि दललाई राष्ट्र र जनता प्रति जवाफदेही र पारदर्शी बनाउने प्रयास गरिएको छ । प्रदेशस्तरमा समेत दल खोल्न सकिने व्यवस्था लाई आत्मसात गरिएको छ ।
- सङ्घटकालीन अवस्थाको घोषणा मूलतः केन्द्रको अधिकारमा रहने र अहिलेका आधारका अतिरिक्त प्राकृतिक विपत्ति वा महामारीको कारणले सङ्घट सृजना भए पनि सङ्घटकालको घोषणा हुन सक्ने नयाँ व्यवस्था गरिएको छ । सङ्घटकालमा मर्कापर्नेले क्षतिपूर्ति पाउने र पीडकलाई सजाय हुने नयाँ व्यवस्था राखिएको छ ।
- अहिलेको नेपालको राष्ट्रिय झण्डा यथावत राख्ने, त्यसको व्याख्यालाई परिमार्जन गरिनुपर्ने र कुनैपनि राष्ट्रिय चिन्ह वा प्रतीकलाई संविधानमा नराख्नेकुरामा सहमति भएको छ ।

३. अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हक अधिकार संरक्षण समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा^१

अल्पसङ्ख्यक समुदायको परिभाषा

- अल्पसङ्ख्यक समुदाय भन्नाले कानूनद्वारा निर्धारित प्रतिशत भन्दा कम जनसंख्या रहेका जातीय, भाषिक र धार्मिक समूहहरूलाई सम्झनुपर्छ र सो शब्दले आफ्नै जातीय, धार्मिक र भाषिक विशिष्टता भएको, त्यसलाई बचाइ राख्ने आकांक्षा रहेका, विभेद र उत्पीडन भोगेका समूह समेतलाई जनाउँछ ।

सीमान्तकृत समुदायको परिभाषा

- सीमान्तकृत समुदाय भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक रूपले पछाडि पारिएका, विभेद र उत्पीडन तथा भौगोलिक विकटताको कारणले सेवा सुविधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका पछिल्लो मानव विकास सूचकांकको कानूनद्वारा निर्धारित स्तर भन्दा न्यून स्थितिमा रहेका समुदायलाई सम्झनुपर्छ र सो शब्दले अति सीमान्तकृत र लोपोन्मुख समुदायलाई समेत जनाउँछ ।

^१ यस समितिबाट प्रस्तावित मस्यौदामा अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा प्रतिवेदन अध्ययन समितिले परिमार्जन गर्न सिफारिस गरे अनुसार संविधान सभाको बैठकबाट अनुमोदन भएका विषयहरू उल्लेख गरिएको छ ।

अल्पसंख्यक समुदायलाई प्रदान गर्नु पर्ने अधिकारको सूचीमा देहायका अधिकार रहने :-

- आफ्नो सरोकार रहेका र आफूलाई प्रभावित पार्ने नीति निर्माणमा सहभागिताको हक,
- सांस्कृतिक सम्पदा, परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधि सम्बन्धी हक,
- भाषा लिपि धर्म सम्बन्धी हक,
- भूमि र प्राकृतिक स्रोत साधन सम्बन्धी हक,
- सामाजिक सुरक्षाको हक,
- मातृभाषामा सूचना र संचारको हक,
- राज्यका संरचनामा विशेष प्रतिनिधित्वको हक,
- आफ्नो समुदायको हित र कल्याणका लागि मौलिक संस्कृति र परम्परा संरक्षणको हक ।

सीमान्तकृत समुदायलाई प्रदान गर्नु पर्ने अधिकारको सूचीमा देहायका अधिकार रहने :-

- राज्यका सबै संरचनामा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको हक,
- सार्वजनिक सेवामा आरक्षण एवं उपस्थितिको विशेष हक,
- शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षामा विशेष अधिकार ।
- भूमि र प्राकृतिक स्रोत साधन सम्बन्धी हक

४. राज्यको पुनर्संरचना तथा राज्यशक्तिको बाँडफाँड समितिको प्रतिवेदन अन्तर्गतका विषयहरूमा

- नेपालमा सङ्घ तह, प्रदेश तह र स्थानीय तह गरि तीन तहको मूल संरचना रहने विषयमा सहमति रहेको र तिनै तहको अधिकारको सूची संविधानमा राखिनुपर्ने सम्बन्धमा विवाद नरहेको ।
- राज्यसत्ता सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचना मार्फत प्रयोग गरिने कुराको सुनिश्चितता गरिएको ।
- प्रदेश, स्थानीय तह र स्वायत्त क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी जनताको पहिचान, स्व-शासन र स्वायत्तता प्रत्याभूत गरिएको
- सङ्घ र प्रदेश बीचको सम्बन्ध, सहकारिता, सह-अस्तित्व र समन्वयका सिद्धान्तमा आधारित हुने
- प्रदेशहरू बीच समन्वय हुनुपर्ने विषयहरूमा निर्देशन जारी गर्नसक्ने अधिकार सङ्घलाई प्रदान गरिएको
- प्रदेश र सङ्घ बीच उत्पन्न विवादको समाधान अन्तर प्रादेशिक परिषद्को सिफारिसमा सङ्घीय व्यवस्थापिकाबाट हुने व्यवस्था गरिएको ।
- प्रदेश, स्थानीय तह र विशेष संरचना बीचका विवाद सम्बन्धित प्रादेशिक व्यवस्थापिकाबाट हुने
- द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय वार्ता, मेलमिलाप, समन्वय वा मध्यस्थता जस्ता विवाद समाधानका वैकल्पिक प्रकृयाहरू पनि अवलम्बन गर्न सकिने

५. व्यवस्थापिकीय अङ्गको स्वरूप निर्धारण समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा

- राष्ट्रप्रमुख, प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामका दुई सदन सहितको एक व्यवस्थापिका हुने । जसलाई व्यवस्थापिका-संसद भनिनेछ ।
- प्रतिनिधि सभाको समानुपातिक निर्वाचनको लागि राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिँदा जनसंख्याको आधारमा महिला, मधेसी, थारु, उत्पीडित जाति, दलित, आदिवासी जनजाति, मुस्लिम, पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र, अल्पसंख्यक समुदाय समेतबाट प्रतिनिधित्व गराउने व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारण गरिने व्यवस्था गरिएको ।
- समानुपातिक निर्वाचनबाट निर्वाचित हुने सदस्यहरूका सम्बन्धमा सबै वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, जाति, भाषा, धर्म, संस्कृति आदिको न्यायोचित प्रतिनिधित्व सम्बन्धी व्यवस्था र त्यसका आधार तथा क्षेत्र निर्धारण सम्बन्धी व्यवस्था कानूनद्वारा गरिने व्यवस्था गरिएको छ । प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल पाँच वर्ष कायम गरिएको ।

- राष्ट्रियसभा एक स्थायी सदन हुने र यसको पदावधि छ वर्षको हुने ।
- प्रदेशको व्यवस्थापिका एक सदनात्मक हुनेछ । प्रदेश प्रमुख सहितको यो व्यवस्थापिकालाई प्रदेश सभा भनिने छ । प्रदेशहरूको व्यवस्थापिकीय अधिकार प्रदेश सभामा निहित रहनेछ ।
- प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभामा निर्वाचित हुने जम्मा सदस्य संख्याको कम्तिमा पनि एक तिहाई सदस्यहरूको प्रतिनिधित्व महिलाबाट हुनेगरि कानूनद्वारा व्यवस्था गरिने प्रत्याभूति गरिएको ।
- प्रतिनिधि सभा, राष्ट्रिय सभा र प्रदेश सभाका सभामुख र उप-सभामुख मध्ये एकजना महिला हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको ।

६. राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारण समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा

- केन्द्र, प्रदेश तथा स्थानीय गरि तीन तहको शासकीय संरचनाको परिकल्पना गरिएको भए तापनि सङ्घीय कार्यपालिकाको गठन सम्बन्धमा विवाद कायम रहेको । प्रदेश र स्थानीय तहको कार्यपालिका गठन र अधिकारको बाँडफाँडमा सर्वसम्मत मस्यौदा तयार भएको ।
- प्रदेशको कार्यकारिणी अधिकार प्रदेशको मन्त्रिपरिषदमा रहने, प्रदेश सभामा बहुमत प्राप्त गरेको व्यक्तिलाई प्रदेश प्रमुखले प्रदेशको मुख्यमन्त्रीमा नियुक्ति गर्ने र मुख्यमन्त्रीले मन्त्रिपरिषद गठन गर्ने व्यवस्था रहेको ।
- प्रदेशको मन्त्रिमण्डलमा प्रदेश सभाका कुल संख्याको २० प्रतिशत भन्दा कम संख्यामा मन्त्रीहरू रहने ।
- सङ्घीय सरकारको प्रतिनिधिको रूपमा प्रदेश प्रमुख रहने उसको नियुक्ति राष्ट्रपतिबाट हुने ।
- स्थानीय तहमा कार्यकारी संयन्त्रको व्यवस्था गरिएको, जनताबाट निर्वाचित अध्यक्षको अध्यक्षतामा गाउँविकास समिति, नगरपालिका र महानगरपालिकाको कार्यकारिणी गठन हुने ।

७. न्याय प्रणाली सम्बन्धी समिति

नेपालमा देहाय बमोजिम तीन तहका अदालतहरू रहनेछन्:-

- (क) सर्वोच्च अदालत, (ख) उच्च अदालत र (ग) जिल्ला/स्थानीय अदालत
- प्रादेशिक कानूनद्वारा व्यवस्था भए बमोजिम आवश्यकता अनुसार इलाका, नगर वा गाउँस्तरीय अदालत/न्यायिक निकाय वा विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायद्वारा विवाद समाधान गर्ने निकाय गठन गर्न सकिने, जिल्ला/स्थानीय अदालतमा छुट्टै इजलास वा त्यसको मातहतमा छुट्टै अदालत/न्यायिक निकाय गठन गर्न सकिने
- सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुने । मुद्दा मामिलाका रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको संविधान र कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा सबै अड्डा अदालतले मान्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको
- सबै प्रकारका रिटहरू हेर्ने असाधारण अधिकार, प्रदेश उच्च अदालतले शुरू कारवाही र किनारा गरेको मुद्दाको पुनरावेदन सुन्ने, आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गर्ने तथा साधक जाँच्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतमा रहने
- नेपालका हरेक राज्यमा राज्यस्तरको माथिल्लो तहको एक उच्च अदालत रहने
- योग्यता र क्षमताको आधारमा समानुपातिक र समावेशी सिद्धान्तको आधारमा महिला, आदिवासी जनजाति, मधेशी, दलित, मुस्लिम लगायत पिछडिएका समुदायको प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने गरि न्यायाधीश नियुक्तिको व्यवस्था गरिएको
- सरकारको मुख्य कानूनी सल्लाहकारको रूपमा रहने महान्यायाधिवक्ता र अभियोजनको कार्यमा केन्द्रित रहेर काम गर्ने महाअभियोजनकर्ताको अलग्गै व्यवस्था गरिएको

८. प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजश्व बाँडफाँड समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा

- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह सहित ३ तहको राज्य-संरचनामा आधारित भई आर्थिक अधिकारको बाँडफाँड गरेर सूची प्रस्तावित गरिएको
- आर्थिक अधिकारको सूचीमा अस्पष्ट भएका विषयमा सङ्घीय कानूनले स्पष्ट गर्न सक्ने ।

- देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतको समन्यायिक उपयोग गरिने र त्यसबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरण गरिने । प्राकृतिक स्रोतको उपयोगका सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न हुन नदिन आवश्यक उपायको कार्यान्वयन गर्नको लागि समेत संवैधानिक निकायको रूपमा विशेषज्ञहरू रहेको प्राकृतिक स्रोत आयोगको व्यवस्था गरिएको
- राष्ट्रिय सर्वसञ्चित कोषबाट सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकार बीच राजश्वको बाँडफाँड गर्ने आधार र संयन्त्र तयार गर्न तथा प्रदेश र स्थानीय तहलाई समानीकरण अनुदानको सिफारिस गर्न राष्ट्रिय वित्तीय आयोगको व्यवस्था गरिएको
- एक प्रदेश वा स्थानीय सरकारको क्षेत्रबाट अर्को प्रदेश वा स्थानीय सरकारको क्षेत्रमा मालसामानको आयात निर्यातमा कुनै अवरोध गर्न नपाइने संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरिएको ।
- प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको छुट्टा-छुट्टै सञ्चित कोष र बजेट हुने व्यवस्था राखिएको

९. संवैधानिक निकाय-संरचना निर्धारण समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोकसेवा आयोग, निर्वाचन आयोग, मानवअधिकार आयोगलाई संवैधानिक निकायको रूपमा यथावत राखी महालेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण आयोगको रूपमा रूपान्तरण गरिएको ।
- समितिबाट संवैधानिक निकायका रूपमा महिला आयोग, दलित आयोग, आदिवासी/जनजाति आयोग, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, अल्पसङ्ख्यक एवं सीमान्तकृत समुदाय तथा पिछडिएका वर्ग र क्षेत्रको हित संरक्षण आयोग, मधेसी आयोग र मुस्लिम आयोग समेतलाई प्रस्ताव गरिएकोमा अलग-अलग आयोग बनाउने वा छाता आयोगको व्यवस्था गर्ने भन्नेमा विवाद कायम नै रहेको ।
- संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्ति समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा गरिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।
- हरेक प्रदेशमा लोकसेवा आयोगको व्यवस्था गरिने र अन्य संवैधानिक निकायहरूको पनि प्रादेशिक व्यवस्था हुने व्यवस्था गरिएको ।

१०. राष्ट्रिय हित-संरक्षण समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा

- सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, लोकतान्त्रिक व्यवस्था, समानुपातिक र समावेशी सहभागिता, विकास र समानतालाई राष्ट्रिय हितका आधारभूत अन्तरवस्तुको रूपमा स्वीकार गरिएको र राष्ट्रिय हित विपरितको कार्य दण्डनीय हुने ।
- नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, अर्धसैनिक बल र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग सम्बन्धी आधारभूत व्यवस्था संविधानमा गर्दै तिनीहरूको सञ्चालन लोकतान्त्रिक तवरले गर्ने प्रत्याभूति गरिएको ।
- नेपालको सीमाना व्यवस्थापन गर्ने दायित्व नेपाल सरकारको हुने व्यवस्था रहेको ।
- परराष्ट्र सम्बन्धको सञ्चालन सङ्घको अधिकार क्षेत्रमा रहने, सरकारले राष्ट्रिय आवश्यकता र जनचाहना बमोजिम सन्धि सम्झौता गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको ।

११. सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यबद्धताको आधार निर्धारण समिति अन्तर्गतका विषयहरूमा

- नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुने
- केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा बहुभाषिक नीतिको आधारमा हुने र हाललाई देवनागरी लिपिको नेपाली भाषा कायम रहने
- भविष्यमा भाषा आयोगको सिफारिसमा केन्द्रिय विधायिकाले पारित गरेमा अन्य भाषा पनि सरकारी कामकाजको भाषा हुन सक्ने
- प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा बहुभाषिक हुने सुनिश्चितता गरिएको
- केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा अदालती काम कारवाहीको भाषा हुने
- एउटा भाषा आयोग स्थापना गरिने

(ख) विवाद कायम रहेका विषयहरूको विवरण

संविधान सभाको कार्यकालको अन्तिम दिनहरूमा संविधानका विवादित विषयहरूलाई सहमतिमा टुङ्गो लगाई संविधान निर्माण गर्ने वारेमा प्रमुख राजनीतिक शक्तिहरूका बीच लगातार रूपमा घनीभूत तवरले वार्ता र छलफल भएका थिए । यस क्रममा संविधानका विवादित मूलभूत प्रश्नहरूमा सहमति भएका खबरहरू सार्वजनिक भइरहेका थिए । यस बीचमा २०६९ जेष्ठ दुई गते संविधानका सबै विवादित विषयहरूमा सहमति भएको कुरा पनि सार्वजनिक भएको थियो । तर त्यसरी सहमति भएको विषय संविधान सभामा औपचारिक रूपमा अनुमोदन हुन सकेन र दलहरू बीचमा सहमति भएका भनिएका विषयहरूमा समेत विवाद कायमै रहन पुग्यो । यसरी दलहरूका बीचमा पुनःविवाद शुरु भई अन्ततः संविधान निर्माण नगरी संविधान सभा विघटन हुन गयो । औपचारिक रूपमा सहमति हुन नसकेका संविधानका विवादित मूलभूत विषयहरू देहाय वमोजिम रहेका थिएः—

शासकीय स्वरूप र निर्वाचन प्रणालीसँग सम्बन्धित विषयहरू

- केन्द्रको शासन प्रणाली के कस्तो हुने ?
- केन्द्रको मन्त्रिपरिषद गठन के कसरी हुने ?
- केन्द्र र प्रदेशको विधायिकाको निर्वाचन प्रणाली के हुने ?
- प्रतिनिधि सभा राष्ट्रिय सभा र प्रदेश सभामा कति सदस्य हुने ?
- सबै तहका विधायिकामा विभिन्न समुदाय, वर्ग र क्षेत्रको प्रतिनिधित्व कसरी गराउने ?

न्याय प्रणालीसँग सम्बन्धित विषयहरू

- संविधानको व्याख्या, तथा केन्द्र र प्रदेश तथा प्रदेश-प्रदेश बीचका विवाद हेर्न अलग्गै संवैधानिक अदालतको व्यवस्था गर्ने वा नगर्ने ?
- न्यायाधीशको नियुक्ति के कसरी गर्ने ?
- सर्वोच्च अदालतको प्रधानन्यायाधीशको नियुक्ति सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू मध्येबाट मात्र गर्ने वा बाहिरबाट पनि गर्ने ?
- उच्च अदालतका न्यायाधीशहरूको नियुक्ति र बर्खास्तगी प्रादेशिक व्यवस्थापिकाको विशेष न्यायिक समितिबाट हुने वा न्यायपरिषद जस्तो केन्द्रिय संयन्त्रबाट हुने ?
- उच्च अदालत र स्थानीय अदालतका न्यायाधीशहरूको सरुवा देश भरी हुने वा प्रदेशमा मात्र हुने ?

मौलिक हक र विविध विषयहरू

- युद्ध अपराध, जातीय नरसंहार, गम्भीर प्रकृतिका मानवता विरोधी अपराधमा भूत प्रभावी कानून बनाई सजाय गर्ने छुट संसदलाई हुने वा नहुने ?
- समग्र सम्पत्तिको अथवा जग्गाको हदबन्दी संविधानमा तोक्ने कि नतोक्ने ?
- हदबन्दी भन्दा बढी जग्गा राज्यले अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्ति दिने कि नदिने ?
- प्रस्तावनामा लेखिने विभिन्न शब्दावलीसँग सम्बन्धित विषयहरू जस्तोः जनयुद्ध, जनताको... आदि
- संविधानको असंशोधनीयतासँग सम्बन्धित विषयहरू
- हाल कायम रहेका संवैधानिक आयोग बाहेक कुन-कुन आयोगहरूलाई संवैधानिक बनाउने ?

नागरिकतासँग सम्बन्धित विषयहरू

- वंशजको नागरिकता प्राप्त गर्न आमा र बाबु नेपाली नागरिक हुनुपर्ने अथवा आमा वा बाबु भए हुने ?
- विदेशी महिलाले नेपाली पुरुषसँग विवाह गरेमा विदेशको नागरिकता त्याग्ने कारवाही चलाएपछि नेपाली अङ्गीकृत नागरिकता तत्काल प्राप्त गर्ने वा नगर्ने ?
- यदि नेपाली महिलाले विदेशी नागरिकसँग विवाह गरेमा उनको पतिले नागरिकता पाउन कति वर्ष कुनैपर्ने ?

राज्य-पुनर्संरचनासँग सम्बन्धित विषयहरू

- सङ्घीय नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय गरि तीन तहमात्र हुने वा विशेष संरचना अन्तर्गत स्वायत्त क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र र विशेष क्षेत्र पनि रहने ?
- विशेष संरचना अन्तर्गत स्वायत्त क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र र विशेष क्षेत्र पनि रहने भएमा तिनको निर्माण कसरी हुने ? ति संरचना अन्तर्गतका निकायको निर्माण कसरी गर्ने ? विशेष संरचनालाई हुने अधिकार प्रयोगको संयन्त्र कस्तो हुने ? विशेष संरचना प्रदेशको मातहतमा हुने वा नहुने ?
- राज्य-पुनर्संरचना गर्दा प्रदेशको संख्या, नामाकरण र सीमाङ्कनको विषय के कसरी टुङ्गो लगाउने ? प्रदेशहरू कुन आधारमा कति बनाउने ?
- प्रदेशको नाम हेरफेर गर्ने, प्रदेश गाभिने र नयाँ प्रदेशको निर्माण गर्ने सम्बन्धमा कस्तो व्यवस्था गर्ने ?
- स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका र नगरपालिका मात्र रहने वा जिल्ला पनि रहने ?
- स्थानीय तहको पुनर्संरचना कसरी कुन आधारमा के मापदण्ड अपनाएर गर्ने ?
- राजनीतिक अग्रधिकारको विषय र आत्म निर्णयको अधिकारको विषयलाई कसरी संबोधन गर्ने ?

(प्रकाशित मिति: २०६९ साउन गते)

विस्तृत जानकारीको लागि

संविधान सूचना केन्द्र

नेपाल कानून समाज

अनामनगर, काठमाण्डौ, नेपाल

फोन : ४२६६७३५,

फ्याक्स : ४२२८४९७,

पो.ब.नं. : १३२११

इमेल : nls@wlink.com.np

वेब-साइट : www.nls.org.np